

บทความ

การเข้ามาของยางพารา
และการตัดสินใจกลับบ้าน:
กรณีศึกษาครัวเรือนชาวนาในลุ่มน้ำห้วยคอง

ทรงชัย ทองปาน
ภาควิชาภูมิศาสตร์
คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

**The Incoming of Rubber Plantation and Decision to Return Home:
Case Study of Farm Households in Huay Kong Basin**

Songchai Thongpan

Department of Geography, Faculty of Liberal Arts, Thammasat University

ABSTRACT

The incoming of rubber plantation can be divided into 3 periods: 1) The Early Stage of farmers' trial and error (1960-86), 2) Under the State Promotion Policies (1987-96), and 3) The Rubber Boom (1997-present). Rubber plantation encourages family members who migrated out to return home. Factors supporting the remigration include: social conditions: responsibility of caring the elders, feeling free from being controlled by employees and able to control their own labour; economic conditions: income security, reduction of cost of living; and labour conditions: the need of labour intensive on a daily basis. This remigration reflects flexibility of labour usage in farm households and also re-agrarianization. Members of farm household have been transformed from farmers to city wage laborers and, at present, to be farm labourers on their own land.

keywords

rubber plantation, farm households, labour, re-agrarianization, proletarianization, Huay Kong Basin

บทคัดย่อ

การเข้ามาของยางพาราในกลุ่มน้ำห้วยคอง สามารถจำแนกได้เป็น 3 ช่วง ได้แก่ ช่วงที่ 1 ช่วงแรกของการลองผิดลองถูกของชาวนา (พ.ศ. 2503-2529) ช่วงที่ 2 การเข้ามาของยางพาราผ่านโครงการของรัฐ (พ.ศ. 2530- 2539) และ ช่วงที่ 3 ช่วง “ยุคตื่นยาง” (พ.ศ. 2540-ปัจจุบัน) การเข้ามาของยางพาราได้ ทำให้ครัวเรือนชาวนาในกลุ่มน้ำห้วยคองตัดสินใจย้ายถิ่นกลับมา อันเนื่องจาก เงื่อนไข 3 ประการได้แก่ เงื่อนไขทางสังคม ซึ่งได้แก่ ความรับผิดชอบในการดูแล ผู้สูงอายุ ความต้องการอิสระไม่เป็นลูกจ้างใคร ส่วนเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ อาทิ ความมั่นคงทางรายได้ การลดต้นทุนการจ้างแรงงานในสวนยางของตนเอง และ การสามารถประหยัดค่ากินอยู่ ประการที่สามเงื่อนไขทางด้านแรงงาน กล่าว คือ ความต้องการแรงงานแบบเข้มข้นรายวัน การกลับมาของแรงงานครัวเรือน ชาวนาที่สะท้อนให้เห็นถึงความยืดหยุ่นของครัวเรือนชาวนาอีสาน และเป็นกรณี ที่แสดงให้เห็นว่าสังคมเกษตรกรรมในชนบทหรืออย่างน้อยสังคมชาวนาในกลุ่มน้ำ ห้วยคอง ไม่ได้อยู่ในสภาวะล่มสลายแต่อาจเป็นการกลับมาของสังคมเกษตร แบบใหม่ที่ผลิตพืชชนิดเดียวเพื่อขาย และ ใช้แรงงานในครัวเรือน จากสมาชิก ครัวเรือนชาวนาที่เคยอพยพออกไปเป็นกรรมกรในเมือง ได้กลับมาเป็นกรรมกร ในสวนยางตัวเอง

คำสำคัญ

การกลับมาของสังคมเกษตร, การเบียดขับให้เป็นกรรมกร, ครัวเรือนชาวนา, ยางพารา, แรงงาน, กลุ่มน้ำห้วยคอง

บทนำ

ณ บ้านของพี่ม้วย ในวันที่ฝนตก

คร่ำเรื้อนพี่ม้วย เป็นคร่ำเรื้อนสุดท้ายในหมู่บ้านที่ผู้เขียนลงพื้นที่เก็บข้อมูล ที่หมู่บ้านปทุมรัตน์ ตำบลสมสนุก อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ หมู่บ้านปทุมรัตน์ตั้งอยู่ในลุ่มน้ำห้วยคอง ซึ่งเป็นหนึ่งในสี่ของระบบลุ่มน้ำย่อยของลุ่มน้ำโขงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ปลูกยางพารามากที่สุดและมีพื้นที่เพาะปลูกกระจายตัวอย่างหนาแน่น (ชรินทร์ มงคลสวัสดิ์ และคณะ 2554, 33 - 35) หมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านที่ได้รับการเล่าขานกันว่าเป็นหมู่บ้าน “เศรษฐกิจใหม่สวนยาง”

บ้านของพี่ม้วย ซึ่งสร้างจากน้ำพักน้ำแรงภายหลังการออกไปทำมาหากินที่จังหวัดระยองเป็นเวลาหลายสิบปีผนวกกับรายได้ที่ได้รับจากสวนยางพาราในช่วงที่ยางมีราคาเป็นบ้านชั้นเดียว ยกพื้นมีใต้ถุน ขนาดค่อนข้างใหญ่เมื่อเทียบกับบ้านหลังอื่นๆ ในละแวกเดียวกัน ด้านหลังต่อขยายเป็นครัวเทพูนยกสูงจากพื้น นอกจากตัวบ้านจะมีขนาดใหญ่แล้ว อาณาบริเวณโดยรอบยังกว้างขวาง นามอง ยามเมื่อผู้เขียนขี่มอเตอร์ไซด์ผ่าน ก็ต้องเหลียวหลังกลับไปมองทุกครั้ง เนื่องด้วยความโปร่ง โล่งสะอาดตา แม้โดยรอบจะรายล้อมไปด้วยต้นยางพาราสูงเสียดฟ้า อายุมากกว่า 20 ปีก็ตาม

หน้าบ้านที่เป็นรั้วเหล็กแข็งแรง ในตอนนี้มีรถมอเตอร์ไซด์จอดอยู่หลายคัน เมื่อมองเข้าไปใต้ถุนบ้าน ก็เห็นกลุ่มคนกำลังนั่งล้อมเป็นวงอยู่บนแคร่ ดึกคักผิดไปจากวันก่อนๆ ที่ผู้เขียนมักพบกับความเงียบงัน โดยเฉพาะในช่วงเช้า เนื่องด้วยผู้คนส่วนใหญ่ออกไปทำงานในสวนยาง ซึ่งเป็นพื้นที่ทำมาหากินแห่งใหม่ของพวกเขา จากที่แต่เดิมเคยใช้พื้นที่ในโรงงานเป็นพื้นที่ทำมาหากิน

พี่ม้วย สามี แก้ว พี่ยุพิน พี่สุรียา และพี่ผู้ชายอีกคนหนึ่ง ซึ่งผู้เขียนไม่เคยเห็นหน้ามาก่อน กำลังนั่งล้อมวงกินส้มตำที่อยู่ในถาดอย่างเอร็ดอร่อย ทุกคนยกเว้นแก้วเป็นเพื่อนร่วมเรียนชั้นประถมมาด้วยกัน เมื่อยี่สิบกว่าปีที่แล้วหลังจากเรียนจบประถมศึกษาปีที่ 6 ต่างคนต่างตัดสินใจแยกย้ายกันออกไปทำงานในเมือง เช่นเดียวกับหนุ่มสาวชาวอีสานในพื้นที่อื่นๆ

“ไปกันเป็นกลุ่มเรียนจบ ป.6 ที่เดียวกัน” (พี่ม้วย) เนื่องด้วยความยากจน “จบ ป.6 ช่วงนั้น พ่อแม่ไม่มีเงิน” ประกอบกับ “บ่ทันมี ม.3 ไร ภาคบังคับ” ส่วนคนที่อยากเรียน “ต้องต่อในเมือง” แต่ถึงแม้จะจบเพียงแค่ ป.6 ไม่ได้มีวุฒิ มีแต่ “วุฒิบ้าน” เมื่อไปสมัครงานที่ไหน “เขาก็ดูหมิ่น” (พี่ยุพิน)

จนกระทั่งยางพาราเข้ามาฝังรากในหมู่บ้านแห่งนี้ ผ่านโครงการอีสานเขียวและโครงการส่งเสริมการปลูกยางพาราของภาครัฐ หมู่บ้านที่เคยยากจน เป็นหมู่บ้านชายขอบที่อยู่ห่างไกล แห้งแล้งและกันดาร ก็กลับมั่งคั่งจากยางพารา หมู่บ้านปทุมรัตน์เป็นหมู่บ้านแรกที่ปลูกยางพารา “กลับมาอยู่บ้านเมื่อปี 2547 กลับมาปลูกยาง (ส่วนสามี) ยังทำงานอยู่ เพิ่งกลับมาเมื่อ 4-5 ปีที่แล้ว” (พี่ม้วย)

เช่นเดียวกับพี่ยุพินที่กลับมาเมื่อปี พ.ศ. 2547 “กลับจากกรุงเทพฯ ก็มาปลูกยางเลย แม่แบ่งที่ให้ 7 ไร่” (พี่ยุพิน)

แกว้ก็เป็นอีกคนหนึ่งที่กลับมาจากกรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ. 2554 เพื่อมารับจ้างกรีดยางให้กับปู่ของสามี “ก่อนจะมานี้ก็ล้งกรุงเทพฯ 2-3 ปี เพิ่งมาอยู่ มาอยู่ตอนกรีดยาง ก่อนก็ไปรับจ้าง” (แกว้)

ไม่ใช่แค่คนกลุ่มนี้เท่านั้น คราวเรือนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านปทุมรัตน์และหมู่บ้านอื่นๆ ในลุ่มน้ำห้วยคอง ล้วนตัดสินใจกลับมาจากการทำมาหากินนอกพื้นที่ หลังจากตัดสินใจได้แล้วว่า การกลับมาทำสวนยางพาราที่บ้าน “คุ้มค่า” กว่า อาชีพ คราวเรือนที่ทองใบ ที่กลับมาจากภาคใต้พร้อมสามีคนใต้ “เปิดหน้ายามมา 10 ปี ประมาณปี พ.ศ. 2547 พอยางกรีดยได้เราก็กกลับมา” (พี่สุพนธ์) เช่นเดียวกับคราวเรือนพี่ชุมแพ ที่กลับมาเมื่อปี พ.ศ. 2555 “มาอยู่นี้ได้ 2 ปีนี้ แต่ก่อนพวกหนูอยู่ภาคใต้ ไปรับจ้างอยู่ภาคใต้” (พี่ชุมแพ) ส่วนพี่ทองกลับมาจากชลบุรี “กลับมาประมาณปี พ.ศ. 2552 - 2553” (พี่ทอง)

การกลับมาของพวกเขา นอกจากจะทำให้เกิดคำถามที่ว่า เพราะเหตุใดพวกเขาเหล่านั้นจึงตัดสินใจกลับมา? การเข้ามาของยางพาราส่งผลอย่างไรต่อการตัดสินใจกลับมาของพวกเขา? โดยเฉพาะเมื่อเราซึ่งเป็น “คนนอก” มักได้ยินเรื่องราวเกี่ยวกับความตกต่ำของราคายางพาราอยู่เป็นประจำ ทั้งยังก่อให้เกิดคำถามเชิงทฤษฎีที่ว่า สังคมเกษตรกรรมใน

ชนบทกำลังอยู่ในสภาวะ “การเสื่อมสลายของสังคมเกษตร” (de-agrarianisation) และ/หรือ “การเบียดขับเกษตรกรให้เป็นกรรมกร” (proletarianization) ใช่หรือไม่?

คำถามต่างๆ ข้างต้น จึงกลายมาเป็นบทความชิ้นนี้ ที่ต้องการนำเสนอบริบทการเข้ามาของยางพารา บริบทการย้ายถิ่นกลับของครัวเรือนชาวนาในกลุ่มน้ำห้วยคอง เงื่อนไขที่ทำให้พวกเขาเหล่านั้นกลับมา ตลอดจนข้อถกเถียงเกี่ยวกับคำอธิบายว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตรดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น ที่ได้จากผลการศึกษางานวิจัยเรื่อง “เศรษฐกิจใหม่สวนยาง: การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพของครัวเรือนชาวนาในกลุ่มน้ำห้วยคอง” ซึ่งได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการทำงานสนามในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2556 - 2557 ทั้งการสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึก และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการผลิตของครัวเรือน¹

การเข้ามาของยางพารา: บริบทเชิงประวัติศาสตร์

กลุ่มน้ำห้วยคองเป็น 1 ใน 37 กลุ่มน้ำสาขาของระบบลุ่มน้ำโขง เป็นกลุ่มน้ำขนาดเล็ก เมื่อเทียบกับกลุ่มน้ำที่อยู่ใกล้เคียงอย่างลุ่มน้ำสงครามตอนล่างซึ่งอยู่ทางทิศใต้ โดยมีพื้นที่เพียง 711.90 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 444,935 ไร่ มีขนาดเล็กกว่าลุ่มน้ำสงครามถึง 4.4 เท่า อย่างไรก็ตาม แม้กลุ่มน้ำห้วยคองจะมีความสำคัญไม่มากนักเมื่อเทียบกับลุ่มน้ำสงคราม ที่เป็นพื้นที่ศึกษาของนักวิชาการหลากหลายสาขา แต่กลุ่มน้ำห้วยคอง ก็เริ่มมีความสำคัญมากขึ้น เมื่อผลการศึกษาของชรัตน์ มงคลสวัสดิ์ และคณะ (2554, 33-35) ชี้ให้เห็นว่า กลุ่มน้ำห้วยคองเป็นหนึ่งในสี่ของระบบลุ่มน้ำย่อยของกลุ่มน้ำโขงในภาคตะวันออกเฉียง

---

¹ ข้อมูลที่นำเสนอในบทความนี้ โดยเฉพาะเนื้อหาส่วนที่เป็นการสัมภาษณ์ มาจากการสัมภาษณ์ชาวสวนยางพารา ผู้ใหญ่บ้าน ช่างราชการ ฯลฯ ที่หมู่บ้านปทุมรัตน์ ตำบลสมสนุก อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ รวม 42 คน ในช่วงระหว่าง เดือนมกราคม พ.ศ. 2556 - เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2557 ทั้งนี้ การอ้างอิงข้อความจากการสัมภาษณ์ จะระบุนามผู้ให้ข้อมูลกำกับไว้ตลอดเนื้อหา โดยผู้เขียนพยายามคงการอ้างอิงชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ตามรูปแบบที่ใช้ในบทสนทนาระหว่างผู้เขียนและผู้ให้สัมภาษณ์ อาทิ ใช้สรรพนาม แล้วตามด้วยชื่อของผู้ให้สัมภาษณ์ หรือ ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์โดยไม่ระบุสรรพนาม หรือ ตำแหน่งของผู้ให้สัมภาษณ์ หรือ ชื่อ นามสกุล ของผู้ให้สัมภาษณ์.

เหนือที่ปลูกยางพารามากที่สุด และมีพื้นที่เพาะปลูกกระจายตัวอย่างหนาแน่น²

สำหรับการเข้ามาของยางพาราในกลุ่มน้ำห้วยคองนั้น ผู้เขียนสามารถจำแนกได้เป็น 3 ช่วง กล่าวคือ ช่วงที่ 1 ช่วงการเข้ามาของยางพาราต้นแรก (พ.ศ. 2503-2529) ช่วงที่ 2 ช่วงการเข้ามาของยางพาราผ่านโครงการของรัฐ (พ.ศ. 2530-2539) และช่วงที่ 3 ช่วงของ “ยุคตื่นยาง” (พ.ศ. 2540-ปัจจุบัน)

ช่วงที่ 1 ช่วงการเข้ามาของยางพาราต้นแรก (พ.ศ. 2503-2529)

“ยางพาราต้นแรก” ของกลุ่มน้ำห้วยคอง ไม่ได้ถูกนำเข้ามาโดยหน่วยงานของรัฐ เช่นพืชเศรษฐกิจอื่นๆ ที่เรียงแถวกันเข้ามาในภาคอีสานในยุคของพิชชาดิชัย ยางพาราต้นนี้ไม่ได้ถูกนำเข้ามาโดยนายทุนที่ต้องการลงทุนทำสวนยางพารา ไม่ได้ถูกนำเข้ามาโดยนักการเมืองที่ต้องการฐานเสียง แต่ถูกนำเข้ามาโดยพระรุดงค์ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503 พร้อมกับชุดของเรื่องเล่าว่าด้วยความยากลำบากในการนำเอาเมล็ดพันธุ์แห่งโชคชะตาของผู้คนในกลุ่มน้ำแห่งนี้เข้ามา “มีต้นยางใหญ่ เป็นประวัติศาสตร์ ยางต้นแรก เอามาจากภาคใต้ อยู่ที่วัดบ้านหนองแวงกลาง ไม่มีใครไปตัด เขาอนุรักษ์ไว้ เขาตั้งศาล ลงหนังสือพิมพ์” (พี่แดง)

ผู้ที่นำเข้ามาได้แก่พระรุดงค์ชื่อ หลวงปู่คำสิงห์ วรรณรมโม หลวงปู่ได้นำเมล็ดพันธุ์จากจังหวัดพัทลุงมาปลูกในพื้นที่ของคุณยายเต็ม นาทอง ภายหลังจากที่คุณยายเต็มปลูกยางพาราแล้ว

(ก็)ไม่ได้เอาใจใส่อะไรนัก เพราะยังไม่เห็นความสำคัญ แต่ยังดูแลรักษาและยังเกรงใจหลวงพ่อกว่าใจตัวเองให้ดูแล เมื่อต้นยางมีอายุได้ประมาณ 1 ปี คุณยายเต็มนำกระบือไปเลี้ยงในที่ดินดังกล่าว กระบือได้ทำลายต้นยางเสียหายจำนวน 3 ต้น เหลือ 2 ต้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2528 เกิดพายุพัดทำให้ต้นยางหักอีก 1 ต้น เหลือเพียงต้น

² พื้นที่ปลูกยางพาราในเขตกลุ่มน้ำโขงส่วนที่ 7 รวมทั้งหมดจำนวน 154,608.27 ไร่ เป็นพื้นที่ในกลุ่มน้ำห้วยคองจำนวน 104,812.98 ไร่ กลุ่มน้ำสงครามตอนล่างจำนวน 87,481.35 ไร่ และกลุ่มน้ำเลยตอนล่างจำนวน 82,623.24 ไร่.

เดียว จนกระทั่งมีชาวบ้านในหมู่บ้านเกิดความสงสัยเพราะไม่คุ้นกับพืชชนิดนี้ จึงยังไม่ทราบและได้ชักชวนเจ้าหน้าที่ของสำนักงานเกษตรฯ ไปดู (ทะนุพงศ์ ฤสุมา ณ อยุธยา 2555, 42)

“เจ้าหน้าที่ของสำนักงานเกษตร” คนดังกล่าว ได้แก่ นายสมหมาย แก้วมณี “คนใต้” ที่ได้ย้ายมาบรรจุเป็นเจ้าพนักงานเกษตรชำนาญการ เกษตรอำเภอไชยพิสัย ในปี พ.ศ. 2525 หลังจากนั้น 3 ปี ในระหว่างที่พี่สมหมายออกพื้นที่นั้น ก็ได้มี “ชาวบ้านและผู้ใหญ่บ้าน ชักชวนเขาไปดูยางพาราต้นนั้น เพื่อให้พิสูจน์ว่าเป็นต้นยางพาราจริงหรือไม่ เพราะชาวบ้านเองก็ไม่รู้จักมาก่อน เพียงแต่ได้ยินแต่คำบอกเล่า” (ทะนุพงศ์ ฤสุมา ณ อยุธยา 2555, 42)

พี่สมหมายพบยางพาราต้นนี้และพิสูจน์จนทราบว่า เป็น “ต้นยางพารา” “บังเอิญผมมาบรรจุที่นี้ปี 2525 เป็นเกษตรที่นี้ แล้วก็ไปเห็นต้นยางต้นนี้ มันมีอยู่ต้นเดียว คือเราเป็นเกษตรนะเนอะ พอพี่ไปเห็น ก็เอ๊ะ ยางพาราปลูกได้นะ” หลังจากนั้นพี่สมหมายก็เชื่อมั่นว่า “ยางพาราสามารถปลูกได้ในอีสาน” พี่สมหมายจึงเริ่มส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกยางพารา “ตอนแรกผมไม่คิดว่าจะปลูกได้หรอกนะ ยางก็พาชาวบ้านปลูก ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2526 เป็นต้นมาจนขยายไปทั่วภาค ไชยนี้พี่พาปลูกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2526”

ด้วยเหตุนี้นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2526 เป็นต้นมา พี่สมหมายจึงได้กลายมาเป็นผู้เริ่มต้นเผยแพร่ยางพาราไปสู่ครัวเรือนชาวนาในลุ่มน้ำห้วยคอง โดยเริ่มที่อำเภอไชยพิสัยเป็นที่แรก และเป็นที่รับรู้ของคนทั่วไปในพื้นที่นี้ว่า พี่สมหมายเป็น “คนแรก” ที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านในแถบนี้ปลูกยางพารา “เกษตรสมหมาย หัวหน้าสมหมายที่ไชยก็เอามาเอง” (พ่อถวิล)

แม้จะเป็นจุดเริ่มต้นเล็กๆ แต่พี่สมหมายก็ได้นิยามตัวเองว่าเป็น “เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรคนแรกของภาคอีสาน ที่พาพี่น้องปลูกยาง” (สมหมาย แก้วมณี) เช่นเดียวกับที่ลุงดำและพี่แดงที่ระบุว่าพี่สมหมาย “ถือว่าเป็นผู้ที่เอายางเข้ามาเป็นรอบแรก คนแรกของพื้นที่นี้ ที่เอามาขยายพันธุ์” (ลุงดำและพี่แดง) หรือแม้แต่กรมวิชาการเกษตร ตัวแทนของรัฐเองก็ยังยอมรับว่า “พี่สมหมายแกเป็นเกษตร แกเข้ามารุ่นแรกๆ แล้วก็เป็นคนใต้ แกก็เลยมีการมาซื้อที่ มีการมาแนะนำเกษตรกรที่มีความสนใจทำ หัวก้าวหน้าหน่อย” (เกษตรแนบ สนิท)

ช่วงที่ 2 การเข้ามาของยางพาราผ่านโครงการของรัฐ (พ.ศ. 2530- 2539)

แม้ว่าที่สมหมายจะริเริ่มและส่งเสริมให้ชาวบ้านในอำเภอไชยพิสัยปลูกยางพารา แต่พื้นที่เพาะปลูกก็ยังคงจำกัดอยู่เฉพาะแต่ในอำเภอไชยพิสัย โดยมีชาวบ้านเพียงไม่กี่รายเท่านั้นที่ปลูก ปัจจัยที่ทำให้ยางพาราเริ่มแพร่กระจายเข้าไปในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยคอง จนขยายไปเกือบทุกหมู่บ้านนั้น เกิดจากการเข้ามาโดยผู้กระทำการที่เรียกว่า “รัฐ” ผ่านทางโครงการต่างๆ ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2530 - 2539 อันเนื่องมาจากผลการทดสอบการปลูกยางในภาคอีสานพบว่า “ยางพาราสามารถปลูกได้ในภาคอีสาน” ทำให้รัฐเริ่มมีโครงการส่งเสริมให้เกิดการปลูกยางพาราในภูมิภาคแห่งนี้ โดยโครงการแรกๆ ได้แก่ โครงการเร่งรัดการปลูกยางพาราเพื่อกระจายรายได้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (พ.ศ. 2531 - 2535) และโครงการน้ำพระทัยจากในหลวงเพื่อพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (พ.ศ. 2531- 2535) หรือที่เรียกกันจนติดหูว่า “โครงการอีสานเขียว” นอกจากนี้ยังตามมาด้วยโครงการ อื่นๆ อีก อาทิ โครงการสงเคราะห์ปลูกยางพาราแก่ผู้ที่ไม่มีส่วนยางมาก่อน ตามพระราชบัญญัติกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง พ.ศ. 2503 และ พ.ศ. 2530 มาตรา 21 ทวิ ปี พ.ศ. 2532 - 2536 ทำให้สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกย.) เริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการปลูกยางในภาคอีสานจวบจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ในกรณีของกลุ่มน้ำห้วยคอง “โครงการอีสานเขียว” ถือได้ว่าเป็นโครงการที่ทำให้กำเนิดชาวสวนยางพารากลุ่มแรก และเป็นที่ยอมรับของชาวบ้านว่าเป็นโครงการแรกๆ ที่ทำให้เกิดการปลูกยางในพื้นที่แห่งนี้ นอกจากนี้ ยังรวมไปถึงโครงการสงเคราะห์ปลูกยางพาราแก่ผู้ที่ไม่มีส่วนยางมาก่อน ตามพระราชบัญญัติกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง พ.ศ. 2503 และ พ.ศ. 2530 มาตรา 21 ทวิ ปี พ.ศ. 2532 - 2536 ที่ตามเข้ามาไล่เลี่ยกัน ซึ่งได้มีส่วนส่งเสริมสนับสนุนทรัพยากรในการทำสวนยางพาราเพิ่มเติม การขยายโครงการเพิ่มเติมในปี พ.ศ. 2537 ทำให้สวนยางพาราของบางครัวเรือนเหลือต้นยางรอดมาจนถึงทุกวันนี้ กลายมาเป็นครัวเรือนที่มี “ยางใหญ่” และกลายมาเป็น “เศรษฐีใหม่สวนยาง” เมื่อยางพารามีราคาเกิน 100 บาทต่อกิโลกรัม

โครงการอีสานเขียว ได้เข้ามาในแต่ละหมู่บ้านในช่วงระยะเวลาที่แตกต่างกันออกไป บางหมู่บ้านเข้ามาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533 อาทิ บ้านปทุมรัตน์ บ้านศรีสุขพัฒนา และบ้านสมสนุก อำเภอปากคาด ทั้งนี้ พี่สมพรเล่าให้ฟังว่า โครงการอีสานเขียวเข้ามาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533 “อำเภอปากคาดเป็นรุ่นแรกๆ” และบ้านปทุมรัตน์ยังเป็น “บ้านแรกๆ ที่ปลูกยางพารา” (พี่สมพร)

เช่นเดียวกับบ้านศรีสุขพัฒนา หมู่บ้านที่อยู่ไม่ไกลจากบ้านปทุมรัตน์มากนัก อาทิ พ่อใหญ่หัด ที่เริ่มต้นปลูกยางเมื่อปี พ.ศ. 2533 (พ่อใหญ่หัด) ขณะที่พ่อถวิลแม้ว่าจะอยู่หมู่บ้านเดียวกันกับพ่อใหญ่หัด แต่ก็เข้าร่วมโครงการช้ากว่า 1 ปี (พ่อถวิล) ส่วนบ้านนาล้อม โครงการอีสานเขียวเข้ามาในปี พ.ศ. 2535 (ผู้ใหญ่บ้าน บ้านนาล้อม)

พ่อใหญ่กลมวิเคราะห์ให้ฟังว่า แม้โครงการอีสานเขียวจะเริ่มในปี พ.ศ. 2531 แต่ “พอดีปี พ.ศ. 2532 เขาลิให้เฉพาะแควทางไปถึงโพนพิสัย เขาให้เฉพาะพวกรๆ ไป ปี พ.ศ. 2533 ให้นิคมาก่อน แล้วค่อยเข้ามาถึงพวกผม ผมนี้แหละปลูกเป็นคนแรก” (พ่อใหญ่กลม)

ส่วนในตำบลนาเจริญ อำเภอเมือง จังหวัดบึงกาฬนั้น แม้จะอยู่ไม่ไกลจากอำเภอปากคาดมากนัก แต่ยางพาราก็เข้ามาช้ากว่า โดยเข้ามาช่วงหลังที่ สกย. ขยายโครงการเพิ่มเติม เช่น ที่บ้านเจริญสามัคคี “ของที่นี่ช้ากว่า เข้ามาปี พ.ศ. 2538 ตอนนั้นยังไม่รู้ว่าที่อื่นปลูกยาง” (ผู้ใหญ่บ้าน บ้านเจริญสามัคคี) หรือที่บ้านหนองหมู “ยางเข้ามาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2539 ปี 39 เป็นยางรุ่นแรก” (ผู้ใหญ่บ้าน บ้านหนองหมู)

โครงการอีสานเขียว ได้เข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านในกลุ่มน้ำห้วยคองปลูกยางพารา โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเพิ่มพื้นที่ป่า หลังจากนั้นเริ่มเข้ามา “แจกกล้ายาง” โดยกำหนดให้ครัวเรือนละ 15 ไร่ “ช่วงแรกเข้ามาให้แต่กล้า บ่ให้เงิน...ตอนแรกเป็นของอีสานเขียว ให้เฉพาะกล้า บ่มีเงินให้ มีแค่ต้นพันธุ์” (พี่สมพร)

นอกจากกล้ายางแล้ว โครงการอีสานเขียวยังสนับสนุน “ปุ๋ยฟอสเฟส” สำหรับรอกันหลุมก่อนปลูก “มีปุ๋ยฟอสเฟสรอกันดิน” (พี่สมพร) ดังนั้น โครงการอีสานเขียว เมื่อผนวกพร้อมกับโครงการของ สกย. จึงทำให้ครัวเรือนชาวนาในกลุ่มน้ำห้วยคองที่ปลูกยางเป็นรุ่นแรกได้ “ยางฟรี โถฟรี ปุ๋ยฟรี ดูแลให้อีก 6-7 ปี” (ผู้ใหญ่บ้านนา)

การเข้ามาของยางพาราผ่านโครงการของรัฐในช่วงระยะแรกๆ นั้น ครัวเรือนชานา ในลุ่มน้ำห้วยคองไม่ได้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของรัฐและต้องทำตามรัฐเสมอไป ในทางตรงกันข้าม ครัวเรือนชานากลับมีอิสระในการตัดสินใจ โดยอาศัย “เหตุและผล” ของตัวเอง มีทั้งกลุ่มที่เห็นประโยชน์ของการปลูกยางพารา ที่ภายหลังถูกเรียกอย่างไม่ให้เกียรติว่า “กลุ่มหัวก้าวหน้า” แม้ตอนแรกจะถูกเรียกว่า “ผีบ้า” และกลุ่มที่โอนอ่อนผ่อนตามไปกับรัฐ แต่ก็แข็งขันในบางเรื่อง เช่น รับกล้ายางมา แต่เมื่อปลูกแล้วก็ปล่อยให้ทิ้งไว้ ไม่ดูแล

“ตอนนั้นคล้าย ๆ กับไม่รู้เรื่องอะไร เขาให้ปลูกก็ปลูกไป เขามาให้ พันธุ์ก็ฟรี ปุ๋ยก็ให้ฟรีมาด้วย 3-4 ปี ปลูกมันแทรกได้ ไม่สนใจหรอกว่ายางจะเจริญเติบโตอย่างไร ปลูกข้าว ปลูกมันแซมไป” (พ่อถวิล)

“ปลูกไปตามบุญตามกรรมตามวาสนาของมันนะแหละ มันใหญ่ก็ใหญ่ ที่กรีดก็ได้กรีด” (ผู้ใหญ่บ้านบ้านเจริญสามัคคี)

“บ่เลี้ยง ปล่อยไฟใหม่ ทั้งหมด บ่ได้ผล เขาปล่อยทั้งหมด บ้านผมเชื่อว่าไถ้มัน มีน้ำย่าง ปลูกอียัง เอาทั้งหมด” (พ่อใหญ่กลม)

กลุ่มที่รับต้นกล้ามาแต่ให้คนอื่นปลูก บางส่วนเอาปุ๋ยที่ได้มาจากการเข้าร่วมโครงการไปทำประโยชน์อย่างอื่น

“ก็ไม่ได้เอาไปใส่ เอาไปใส่ในนาข้าวหมด สกย. เอาปุ๋ยมาให้ 4-5 กระสอบ แต่เวลาใส่จริง เอาไว้ใส่ยางประมาณ 1 กระสอบ หรือ 2 กระสอบ นอกนั้นไปใส่นาข้าว ไม่ได้บำรุงต้น” (ผู้ใหญ่บ้านบ้านเจริญสามัคคี)

“เขาแจกมา เขามาใส่หน้าข้าว มาใส่ที่ซออย่างอื่น ต้นยางเลยแคระแกร็นไม่ได้ผล เต็มที่” (พ่อถวิล)

บางคนไปเข้าอบรมพร้อมกับคนอื่น ๆ แต่ตัดสินใจเลือกปลูกพืชชนิดอื่น “บ่เอายามาปลูก แต่เอายูคามาปลูกแทน” (ลูกสาวพ่อใหญ่ไพฑูรย์)

บางส่วนต่อต้านขัดขืนด้วยการไม่เข้าร่วมโครงการ

“ช่วงแรกๆ ยั้งงๆ อยู่ บ่คิดว่าสิได้ ปลุกแล้วไม่รู้จักไปขายที่ไหน บ้านผมไม่มีใครเอาต้นกล้า” (พี่สมพร)

“ไม่มีผู้ใดเชื่อ รุ่นแรกไม่เชื่อ (โดยคิดว่า) ปลุกบ่ได้ ปลุกบ่ได้ผล กลัวปลุกแล้วไม่ได้ผล” (ผู้ใหญ่บ้าน บ้านหนอง)

ดังนั้น แต่ละหมู่บ้านในกลุ่มน้ำห้วยคอง จึงมีระดับของการยอมรับขงพาราแตกต่างกันไป

ครัวเรือนที่เริ่มปลุกขงพาราในช่วงระยะแรกนั้น นอกจากจะได้รับแรงกดดันจากความเสียงอันเนื่องมาจากการปลุกขงพาราแล้ว พวกเขาเหล่านั้นยังได้รับแรงกดดันทางสังคม ที่เกิดจากเพื่อนบ้านใกล้เคียงที่ “เขาหัวเราะ เขาบอกว่าปลุกแล้วไปขายที่ไหน ไม่มีใครซื้อหรอก” (พ่อใหญ่กลม) “พอรู้ว่าเขาจะเอามาให้ ก็หัวคองเขา” (ผู้ใหญ่บ้าน บ้านศรีสุขพัฒนา)

เรื่องเล่าของผู้ใหญ่บ้าน บ้านศรีสุขพัฒนา เกี่ยวกับผู้ใหญ่บ้านปทุมรัตน์ เศรษฐีสวนยางอันดับต้นๆ ของคนในแถบนี้ สะท้อนให้เห็นถึงภาวะที่กลุ่มผู้ปลุกขงกลุ่มแรกได้รับแรงกดดันจากสังคม

สมัยก่อนที่เพิ่งปลุกขง ไร่อยู่ติดกัน ทำให้ผมรู้วิถีทางชีวิตแกลดี แต่ก่อนแกลก็เป็นคนจน พอดีแกลมาปลุกขงติดกับไร่ผม ผมปลุกมันสำปะหลัง แกลปลุกขงพาราสลับกับมันสำปะหลัง ผมก็หัวเราะแกลอยู่ บอกแกลว่า ไปขายไหนพี่ จะไปขายไหน ไฟจะไม่ไหม้ทิ้งเหวอ เพราะแต่ก่อนหญ้ามันแรง แต่แกลก็บอกว่าเอาเฮอะสักวันจะได้เห็นกัน (ผู้ใหญ่บ้าน บ้านศรีสุขพัฒนา)

ในขณะที่ผู้ใหญ่บ้าน บ้านปทุมรัตน์ก็เล่าชีวิตของตัวเองให้ฟังว่า “เขาแซว เขาว่าปลุกอีสานเขียวโครงการของพระเจ้าอยู่หัว ขุดหลุมไปเขามายินดูเราทำแล้ว หัวเราะไปด้วย” แกลบอกว่า “ถ้าไม่ได้ก็เผาถ่าน เขาก็บอกว่า เผาถ่านมันก็ไม่ได้เป็นถ่าน เขาก็บอก ช่างเหอะ ลองดู พ่อก็คุยกับเขาว่าที่เราเหอะ ก็แบ่งๆ ไร่ ลองดู 15 ไร่ ก็เผื่อเลี้ยงสัตว์ด้วย ทำนาด้วย” (ผู้ใหญ่บ้าน บ้านปทุมรัตน์)

บางคนถูกหาว่าเป็น “ผีบ้า” “อย่าลืมนะว่าใครปลูกยางสมัยก่อนชาวบ้านชอบว่าเอาคนนั้นบ้า เป็นผีบ้า เป็นยางกินไม่ได้ ไม่รู้ขายที่ไหน จะอะไรยังไง” (เกษตรแนว สนธิ)

ช่วงที่ 3 ช่วงของ “ยุคตื่นยาง” (พ.ศ. 2540-ปัจจุบัน)

ยุคของการ “ตื่นยาง” เริ่มต้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2540 เมื่อสวนยางพาราของพวก “ผีบ้า” กลุ่มแรก ได้เริ่มทยอยกันเปิดหน้ายาง ทยอยกรีต และทยอยจำหน่าย จนแต่ละคราวเรือนเริ่มมีรายได้จากยางพารา “ปี พ.ศ. 2540 เริ่มกรีต 7 ปีหลังจากปลูก” (พี่สมพร) เพื่อนบ้านบางครัวเรือนที่อยู่ใกล้เคียงจึงเริ่มเชื่อมั่นว่า “ยางพาราสามารถปลูกได้” และ “สามารถให้น้ำยางได้”

เหมือนเช่นยางพาราในภาคใต้และภาคตะวันออก บางคนว่า “ดีกว่า” ภาคใต้ และที่สำคัญยางพารา “สามารถขายและสร้างรายได้” ดีกว่าพืชเศรษฐกิจที่พวกเขาเคยปลูก หลังจากนั้น เพื่อนบ้านเหล่านั้นเริ่มตัดสินใจทดลองปลูกยางพาราบ้าง แม้ว่าราคายางในช่วงนั้นจะมีราคาต่ำกว่าในปัจจุบันมากก็ตาม

“หลังจากที่มารู้ว่าปลูกได้ ขายได้ ชาวบ้านที่ปลูกได้เงิน ก็ฮือฮา ... ชาวบ้านเขาก็ฮือฮา จะปลูกบ้าง เพราะเห็นว่าคนที่ปลูกยางในปี พ.ศ. 2533 ได้ผล ได้ขายยาง” (ผู้ใหญ่บ้าน บ้านศรีสุขพัฒนา)

“พอเห็นเขารับผลประโยชน์ ก็แห่ตามกัน” (ถวิล วงศ์สุวรรณ)

เช่นเดียวกับเพื่อนบ้านหลายรายของพ่อใหญ่กลม “พอเห็นเขามีรายได้ เขาก็เลยโละมัน” (พ่อใหญ่กลม)

นับตั้งแต่นั้นมา พื้นที่ปลูกยางในลุ่มน้ำห้วยคองจึงเริ่มขยายออกไป โดยที่แต่ละครัวเรือน แต่ละหมู่บ้าน ต่างมีจุดเริ่มต้นในการปลูกยางพาราที่แตกต่างกันไปตาม “ระดับของการยอมรับ” ของครัวเรือน “ปี พ.ศ. 2541 - 2542 คนเริ่มตื่นตัวจากยางพารา ทำให้คนพุ่งเข้ามาหาขาย” (ผู้ใหญ่บ้าน บ้านศรีสุขพัฒนา)

บางครั้งเรือนในช่วงแรกยังไม่ได้ตัดลินใจปลุก แต่เมื่อระยะเวลาผ่านไป 2-3 ปี ก็เริ่มตัดลินใจ “โละมัน โละนาดอน” หันมาปลุกยางพาราบ้าง “หลัง พ.ศ. 43 ก็ทยอยปลุกกันมาเรื่อยๆ เดิมทำไร่ ทำสวนมันกัน นาดอน โละหมด ปี พ.ศ. 2546 - 2547 เริ่มปลุกกันหนัก แทบจะทุกคน เห็นคนรุ่นแรกได้รับผล” (ผู้ใหญ่บ้าน บ้านหนองขาม)

บางหมู่บ้านเพิ่งจะเริ่มตัดลินใจปลุกเมื่อไม่นานมานี้ เช่น บ้านเจริญสามัคคี เริ่มปลุกยางพาราในปี พ.ศ. 2545-2546 “ปี พ.ศ. 2545 คนปลุกเยอะ 45-46 เริ่มเห็นผลเป็นต้นมา ส่วนมากปลุกปี 46 เยอะเลย เห็นรุ่นแรกได้ผล แล้วขยายมาเรื่อยๆ จนถึงทุกวันนี้” (ผู้ใหญ่บ้าน บ้านเจริญสามัคคี)

ส่วนบ้านคลองเค็ม เป็นหมู่บ้านถัดไปที่เริ่มปลุกยางพาราในปี พ.ศ. 2547 “เริ่มตั้งแต่ 47 เป็นต้นมา เริ่มตั้งรกราก เริ่มบุกเบิกที่นาอียัง แอ่วที่บ้านเป็นนา เดียวนี้ปลุกหมด” (ทองพูล ทิพย์อินทร์พรม)

ในยุคนี้ ครัวเรือน “ผีบ้า” กลุ่มแรก ซึ่งมาบัดนี้ได้กลายมาเป็นครัวเรือนที่ลูกเพื่อนบ้านเฝ้ามองด้วยความอิจฉา เพราะนอกจากจะมีรายได้เพิ่มขึ้นจากยางพารา ราคาขายที่เพิ่มสูงขึ้นในภายหลัง ทำให้ครัวเรือน “ผีบ้า” ได้รับโอกาสอย่างที่ว่าเองไม่เคยคาดคิดมาก่อน กล่าวคือได้ขายยางพาราที่ราคามากกว่า 100 บาทต่อกิโลกรัม บางครัวเรือนได้จับเงินแสนและได้ขยายพื้นที่ปลุกยางเพิ่มเติมจนเต็มพื้นที่ จนได้รับการกล่าวขานและถูกเรียกว่า “เศรษฐีสวนยาง” อย่างไม่มีอะไรเคลือบแคลง อาทิ ผู้ใหญ่บ้าน บ้านปทุมรัตน์ที่ถูกระบุว่า “มีเงินเป็นร้อยล้าน” เป็นคนที่ “รวยที่สุด” แม้แต่ข้าราชการกินเงินเดือนอย่างปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลก็ยังยอมรับว่า

“พวกสำเร็จก็จะเป็นผู้ใหญ่บ้าน มีเงินเป็นร้อยล้าน จากสวนยาง บางเดือนได้เป็นแสน ช่วงที่ราคาสูงสุด อยู่หมู่แปด หมู่หก มีสี่สิบสามสิบครัวเรือน และเป็นคนส่วนใหญ่อพยพมาจากร้อยเอ็ด เป็นพวกที่จับยางแต่แรกๆ ช่วงราคาตกต่ำก็ซื้อสวนยางไว้” (ปานเทพ วิมลรัตน์)

แรงจูงใจที่ทำให้ผู้คนหันมาสนใจปลุกยางพาราในช่วงนี้ ไม่ได้เกิดจากเงื่อนไข

แต่เฉพาะ “ยางปลูกได้ ให้น้ำยาง และขายได้” เท่านั้น แต่เงื่อนไขสำคัญก็คือ “ราคายางพารา” ที่ในขณะนั้นได้เริ่มทะยานสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง

“เพิ่งจะมาปลูกกันจริงจังตอนปี พ.ศ. 44-45 ช่วงราคามันบูม เพิ่งจะมาตื่นตัวเมื่อ 10 ปีที่แล้ว” (พี่สมพร)

“เต็มทีปี พ.ศ. 45 เริ่มเกือบทุกพื้นที่ ปี พ.ศ. 48 เต็มหมด” (ผู้ใหญ่บ้าน บ้านคลองเค็ม)

การเพิ่มขึ้นของราคายางพารา ได้กลายเป็นตัวเร่งให้ครัวเรือนที่ยังลังเล ยังไม่ได้ตัดสินใจปลูก เริ่มลงมือไถกลบไร่มันสำปะหลังและนาตอน เริ่มแสวงหาเบี้ยยางพาราเพื่อนำมาปลูกในที่ดินของตัวเอง เช่นเดียวกันกับครัวเรือนที่เคยปล่อยให้ต้นยางพาราถูกไฟไหม้ตาย ก็หันกลับมาปลูกยางอีกครั้งและดูแลทะนุถนอมเอาใจใส่อย่างดี ผิดกับแต่ก่อน

“ตอนนี้เห็นรายได้มันมี ตอนหน้าแล้งก็ตักน้ำรดเลย แต่ก่อนไม่ค่อยดู ไฟไหม้ก็ไม่ดู ไม่เอาใจใส่ หน้าแล้ง มีจริง ๆ นะ หน้าแล้งสูบน้ำเลย ลงทุน กลัวตาย ทะนุถนอม ทำป๋มใส่เลย” (สุจิตต์ ลียามาศ)

บางครัวเรือนถึงกับ “เสียดาย” เมื่อมองย้อนกลับไปในอดีต เมื่อคราวรัฐเอาเบี้ยยางมาแจก แต่ “ไม่เอา” เพราะ “ไม่เชื่อ” ทั้งไม่เชื่อว่าจะปลูกได้ ไม่เชื่อว่าจะขายได้ ทั้งกลัวว่าเมื่อปลูกไปแล้วจะถูกยึดเป็น “ของหลวง” ทำให้ “พอได้ผลก็เสียดาย ช่วงที่เขาให้มาใหม่ ๆ ไม่อยากจะได้ กลัวเขาให้ปลูกเป็นอีสานเขียว กลัวเขายึด กลัวไม่ได้ผล พอได้ผลแล้วเสียดาย” (ผู้ใหญ่บ้าน บ้านนาเจริญเหนือ)

โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังปี พ.ศ. 2550 เป็นต้นมา ที่ราคายางพาราได้ปรับตัวเพิ่มสูงขึ้นจนมีราคาแตะที่ 100 บาท ในปี พ.ศ. 2554 สูงกว่ากิโลกรัมละ 120 บาท ทั้งยางแผ่นดิบ ยางแผ่นรมควัน และน้ำยางสด นับแต่นั้นมา ชาวบ้านก็ “แห่” กันมาปลูกยางมากยิ่งขึ้น “นาลุ่ม” เริ่มถูกเปลี่ยนเป็นสวนยาง เช่นที่บ้านหนองหมู “ช่วงเจ็ดปีที่แล้วเยอะที่สุด” (พี่สมพร) “ยางเข้ามาในหมู่บ้านเล็กๆ น้อย แต่มาเหมือนกัน ปี พ.ศ. 51 ปลูกหลาย” (ผู้ใหญ่บ้าน บ้านหนองหมู)

การเข้ามาของยางพาราในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา เกิดจากการตัดสินใจอย่างอิสระของครัวเรือนชาวนาในกลุ่มน้ำห้วยคองเป็นหลัก มากกว่าการตัดสินใจไปตามความต้องการของภาครัฐ ภายใต้เหตุผลอันเนื่องมาจากความมั่นคงจากรายได้ที่เกิดจากยางพารามากกว่าในยุคแรกๆ การเข้ามาของยางพาราในช่วงนี้ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากกว่าช่วงอื่นๆ ในหลากหลายรูปแบบ และหลายเงื่อนไข ทั้งการเปลี่ยนแปลงกิจกรรมการดำรงชีพ การเปลี่ยนแปลงทรัพยากรในการดำรงชีพ การเปลี่ยนแปลงกลยุทธ์ในการดำรงชีพ และการเพิ่มขึ้นของความแตกต่างภายใน ที่นำมาซึ่งกลยุทธ์ในการดำรงชีพที่แตกต่างกัน

การตัดสินใจกลับบ้าน

การเข้ามาของยางพาราดังกล่าว ได้ทำให้สมาชิกครัวเรือนชาวนาในกลุ่มน้ำห้วยคองตัดสินใจกลับมาทำงานที่บ้าน แม้บางครัวเรือนจะไม่มีสวนยางเป็นของตนเอง แต่ก็ยินดีที่จะกลับมาเป็นแรงงานในสวนยางของคนอื่น

การตัดสินใจกลับของครัวเรือนพี่ยุพินและพี่สมยงค์

หลังจากที่พี่ยุพินเรียนจบชั้น ป.6 “หนูออกโรงเรียนตั้งแต่ พ.ศ. 30 ก็เข้ากรุงเทพฯ ตลอดเลย” (พี่ยุพิน) ทั้งสองคนเคยทำงานมาหลากหลายประเภท พี่ยุพินเคยทำงานอยู่ที่รังสิต “แต่ก่อนก็ไปอยู่รังสิต ขายกล้วยเดี่ยวเรื่ออยู่รังสิต” (พี่ยุพิน) ก่อนหน้าที่จะพากันกลับมา ทั้งสองคนทำงานอยู่ “แถวบางประกอก ทำงานอยู่ประเวศ ดาวคะนอง ผมอยู่ประเวศส่งน้ำ” (พี่สมยงค์)

จุดเปลี่ยนที่ทำให้ทั้งสองคนตัดสินใจกลับมาอยู่บ้านนั้น ก็เนื่องมาจาก “ตอนช่วงนั้นแม่ไม่มีคนช่วยดูแล แบบว่าเฉาแล้ว เก็บ (ยางพารา) บ่ไหว ทำอะไรก็บ่ไหว ก็เลยอยากให้ลูกมาปลูกยาง แม่แบ่งสวนยางให้ ให้มาทำเอง” (พี่ยุพิน)

ทั้งสองคนได้เปรียบเทียบถึงข้อดีข้อเสียของการกลับมาทำงานที่บ้านว่า “บ่ต้องไปรับจ้างเขานะ ถ้าเขาบ่มีหนี้ เขาก็อยู่ได้นะ เลี้ยงครอบครัวได้นั้นแหละ พออยู่ดีกว่า” (พี่สมยงค์) ขณะที่ชีวิตในกรุงเทพฯ ที่แม้ว่าจะมีรายได้สูง แต่รายจ่ายก็สูงตามไปด้วย “ทำงานกรุงเทพฯ เดียวก็ค่าวินมอเตอร์ไซด์ ค่าบ้าน ค่าน้ำ ค่าครองชีพมันสูงขึ้นแล้วเด้” “อยู่กรุงเทพออกจาก

ปากซอยสิบบาทแล้ว” (พีสมยงค์)

หลังจากกลับมาจากกรุงเทพฯ ทั้งสองคนก็เริ่มปลูกยางพาราในที่ดินที่แม่แบ่งไว้ให้ 7 ไร่ “ที่จริงของแม่มี 30 ไร่ ลูกหลาย แยกเลยแบ่ง แต่ให้ลูกคนละ 7 ไร่ ก็เลยมาปลูก 10 ไร่ ของแม่” (พียุพิน)

ขณะที่รอยางพาราเจริญเติบโต พียุพินและพีสมยงค์ก็ได้อาศัยกรีดยางในสวนของน้องสาว “กรีดยางของแม่ ช่วงน้องยังเรียนอยู่” (พียุพิน) หลังจากนั้นน้องสาวเรียนจบแล้ว “ของตัวเองก็โตพอดี เราก็เลยยกแปลงนี้ให้น้องไป” (พียุพิน)

ในปัจจุบันนอกจากจะกรีดยางของตัวเองแล้ว ครัวเรือนพียุพินยังรับจ้างดูแลและกรีดยางให้กับสวนของเก่าแก่ซึ่งเป็นข้าราชการครูอีก 40 ไร่

“เป็นครู ลูกก็เป็นข้าราชการหมด พ่อติแกก็มีที่ติดกับผมนะนะ ผมดูแลมาแต่น้อย แกก็เลยไวใจ ก็เลยให้กรีดยาง แบ่งครึ่ง บัญก็ครึ่ง คนละ 50/50 ... (แม้ว่า) อยู่บ้าน มันก็ไปได้เป็นก็ขายบาย มัน ก็ใช้ชีวิตบ้านนอกบ้านนอก...แต่ก็ ดีกว่าในเมือง บ่ได้เป็นอันนี้ผู้ใดนะ เขาเป็นชี้ข้าของเขาเอง” (พีสมยงค์)

ด้วยความมั่นคงของรายได้ที่ได้จากการขายยางพารา การทำงานในที่ดินของตัวเอง รายจ่ายที่ลดลง พร้อมกับได้อยู่กันพร้อมหน้าพ่อแม่ลูก ก็ทำให้ทั้งสองคนตัดสินใจกลับมาอยู่บ้าน

“ดีกว่าอยู่กรุงเทพฯ เพราะว่าสองสามวันเราก็ได้ขายแล้ว ได้เป็นวิศ กว่าจะได้เป็นวิศหนึ่ง อันนี้เฮ็ดของตัวเอง ถ้าอย่างราคาดีก็วันละสองพัน สบายๆ กรีดยางแค่สองชั่วโมง แล้วก็ได้อยู่กับครอบครัวเขา” (พีสมยงค์)

การกลับมาของครัวเรือนที่ชุมแพและพีเพชร

ครัวเรือนที่ชุมแพและพีเพชร ที่แม่จะออกไปทำงานในสวนยางพาราในจังหวัดชุมพรมานานกว่า 10 ปี แต่ก็ตัดสินใจกลับมาอยู่บ้าน “10 กว่าปี ตั้งแต่ลูกตัวเล็ก ๆ มาอยู่นี้ได้ 2 ปีนี้ แต่ก่อนพวกหนูอยู่ภาคใต้ ไปรับจ้างอยู่ภาคใต้” (พีชุมแพ)

การกลับมาของครอบครัวฟุ้งแพะสะท้อนให้เห็นถึงแรงดึงดูดทางเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากความมั่นคงของรายได้จากยางพารา รวมไปถึงแรงดึงดูดทางสังคม อันเนื่องมาจากความคิดถึงบ้าน “บ้านอยู่นี้ ก็อยากจะมาอยู่บ้าน อยากลองดูว่าดีไหม” (ฟุ้งแพะ) ทำให้ครัวเรือนของฟุ้งแพะตัดสินใจกลับมา

ทั้งนี้แม้ครอบครัวฟุ้งแพะจะทำงานในภาคใต้มานานกว่า 10 ปีแล้ว แต่ก็ไม่ได้มีเงินมากพอที่จะหาซื้อสวนยางเป็นของตัวเองได้ ประกอบกับที่ดินที่แพงขึ้นหลายเท่าตัว “มันไม่ได้มีตังค์ ส่วนมากก็คือแต่ก่อนเรารับจ้างกินไปวันๆ มันไม่ได้มีสัดส่วนเหมือนทุกวันนี้...ไม่กล้า แต่ดูสิ ที่ที่ขายอยู่บึงกาฬ แต่ก่อนขายแสนหนึ่ง แต่ตอนนี้สามล้านยังไม่ค่อยเลย” (พีเพชร) ทำให้ฟุ้งแพะและพีเพชรยังคงต้องกลับมาเป็นลูกน้องในสวนยางเช่นเดิม เพียงแต่เปลี่ยนจากที่เคยมีเจ้าแก่เป็นคนใต้ มาเป็นคนอีสาน “เป็นลูกน้องของเจ้าแก่ในหมู่บ้าน ก็คือแต่ก่อนเป็นผู้ใหญ่บ้านเก่า” (พีเพชร)

ผู้ใหญ่ที่ว่า ก็คือ ผู้ใหญ่สุจิตต์ อดีตผู้ใหญ่บ้าน บ้านปทุมรัตน์ ที่ถูกเรียกว่าเป็น “เศรษฐีสวนยาง” โดยอาศัยญาติที่รู้จักแนะนำ

“ก็มันเครือข่าย ไม่ใช่ญาติโดยตรง แต่ว่าพวกหนูอยู่นี้ ใ้หน้ก็หลานเขย ที่บ้านโคกกลางนั้น ก็พอตาคนที่นี่แหละ ใ้หน้ที่ครัวอยู่ใ้หน้กัน้องชายหนูเองแหละ....(โดยได้รับส่วนแบ่งรายได้ 40% เป็น)...สัดส่วน 6/4 เหมือนกัน” (พีเพชร)

อย่างไรก็ตาม จำนวนแรงงานในครัวเรือน ความชำนาญ และปริมาณต้นยางที่เจ้าแก่ให้ดูแล ก็พอที่จะทำให้ครอบครัวนี้ “พออยู่ได้ ไม่ใช่ว่าดีขึ้นนะ ก็พออยู่ได้ เราตัดยางอยู่ใ้หน้อาทิตย์หนึ่งหมื่นกว่า สองหมื่น เดือนหนึ่งไปเกือบ 50,000 ... (แม้ตอนนี้ราคายางจะลดลงแต่ก็ยังอยู่ที่) ... ประมาณ 40,000” (พีเพชร)

การตัดสินใจกลับมาของด้อมกับแก้ว

ในขณะที่ด้อมกับแก้วและลูกอีกสองคน ย้ายทะเบียนบ้านมาอยู่เรือนคนงานหลังใหม่เอี่ยมที่ปู่ซึ่งเป็นอัยการเกษียณอายุสร้างไว้ให้คนงานพัก ที่ดินจำนวนมากที่ปู่ซื้อไว้จากชาวบ้าน ในช่วงที่ดินราคาถูกก่อนที่ยางจะเข้ามานั้น ก็ได้ทำให้ปู่ของด้อมกลายเป็น

เศรษฐกิจสวนยางอีกรายหนึ่งในหมู่บ้านปทุมรัตน์ “ปู่อยู่ปากคาคด ปู่มาซื้อที่แถวนี้ไว้” (ต่อม)

ขณะที่ครอบครัวของต่อมเพิ่งตัดสินใจมาอยู่ที่นี่ได้เพียง 3 ปี ส่วนบ้านเดิมอยู่ขอนแก่น “แต่แฟนนี่อยู่บึงโขงหลง (จังหวัดบึงกาฬ) .... ผมก็มากลิตรับจ้าง เป็นของปู่” (ต่อม) แม้จะเป็นปู่หลานกัน แต่ลักษณะการจ้างก็ยังมีลักษณะเช่นเดียวกับคนอื่น ๆ โดยต่อมจะแบ่งรายได้กับปู่ “6/4” ซึ่งหมายถึงต่อมจะได้ 40% ส่วนที่เหลือเป็นของปู่ การลงทุนในเรื่องปุ๋ย มีสัดส่วนเช่นเดียวกัน

ก่อนที่ครอบครัวของต่อมจะตัดสินใจมาอยู่ที่หมู่บ้านปทุมรัตน์แห่งนี้ ต่อมกับแก้วเคยทำงานอยู่ที่กรุงเทพฯ มาก่อน “ก่อนจะมานี้ก็ล้งกรุงเทพฯ 2-3 ปี เพิ่งมาอยู่ มาอยู่ตอนกริตยาง ก่อนก็ไปรับจ้าง ช่วงนั้นอยู่สมุทรปราการ อยู่บางพลีใหญ่ โรงงานหลาย” (ต่อม) เมื่อปู่ชักชวนให้มาดูแลสวนยาง ทั้งสองคนจึงตัดสินใจมา เพราะงานเดิม “จำเจ ผมว่า ไม่อิสระ หยุตไปก็ต้องเขียนใบลา ขออนุมัติ อันนี้บ่ได้เขียน นี่มันอิสระ เฮฮาเฮ็ดก็ได้ เฮฮาไม่เฮ็ดก็บ่ได้ ก็แค่นั้น ชี้คร้านก็บ่ได้ ไม่มีคนบังคับ” (ต่อม)

แม้ช่วงนี้ราคายางจะลดลง จนทำให้รายได้ที่เคยได้น้อยกว่าแต่ก่อนก็ตาม แต่ “มันก็ดีกว่าล้งกรุงเทพฯ .... (ดังนั้นรายได้ในช่วงนี้จึง) มีแต่ยาง ก็มี อยู่ได้ ... (แม้จะเป็นเพียงลูกจ้าง) .... ถ้าได้กริตยาง 7-8 มัดไป มันได้เฉลี่ยกันได้หมด ตกหมื่นกว่าบาท สองหมื่นประมาณนี้” (ต่อม)

นอกจากการทำมาหากินจะดีกว่ากรุงเทพฯ แล้ว ก็ยังดีกว่าอยู่ขอนแก่นบ้านเกิด “ดีกว่า เศรษฐกิจดี รายได้มันตลอด พวกไอ้ที่ว่าไม่มีงานก็พลอยรับจ้างก็มี เพราะว่าอย่างลูกจ้างรายวันไปเฮ็ดมันก็หลาย จ้างจกยางแหน จ้างหยอดน้ำกรดแหน” (ต่อม)

การกลับมาของครัวเรือนที่ปลา

ครัวเรือนของที่ปลาเป็นอีกหนึ่งครัวเรือนที่ตัดสินใจกลับมาจากการทำงานในโรงงานเมื่อ 3 ปีที่แล้ว “เข้ากรุงเทพฯ ผมเฮ็ดตามโรงงานพวกโตโยต้า ล่าสุดแถวแปลงยาว บ้านโพธิ์ไม่ได้เข้าในกรุงเทพฯ เฮ็ดตามخانเมือง เฮ็ดตามโรงงาน” แม้ที่ปลาจะบอกว่า “เงินดีอยู่” แต่แกกับแฟนก็ตัดสินใจกลับบ้าน เมื่อมีทางเลือกจากการรับจ้างกริตยางให้กับญาติ “กลับมาอย่างขึ้นะแหละครับ มันเปื้อ 10 กว่าปี”

แม้รายได้จะไม่มากเท่ากับทำงานในโรงงาน แต่ความสม่ำเสมอของรายได้ที่ “พออยู่” ในขณะที่รายจ่ายลดลงเพราะ “อยู่บ้านตัวเอง” วิถีชีวิตที่อิสระไม่ต้องถูกบังคับ “ถ้าไปทำงานรับจ้าง ตื่นมาต้องขี่รถไปทำงานเน้อ เขาบังคับ อยู่บ้านเขาจะเฮ็ดจั่งได้ก็ได้ ไม่มีใครด่า” (พี่ปลา) จึงทำให้สองคนผิวเมียตัดสินใจกลับมา แม้จะไม่มีสวณยางก็ตาม ขณะที่ราคาที่ดินที่สูงขึ้น ทำให้ครวเรือนพี่ปลาไม่สามารถซื้อหาสวณยางมาเป็นของตัวเองได้

การได้กลับมาดูแลพ่อแม่ การได้กลับมาใช้ชีวิตอิสระที่แตกต่างจากการเป็นกรรมกรในเมือง ชีวิตที่ไม่ต้องอยู่ในกฎระเบียบ ไม่ต้องตอกบัตร ไม่ต้องเขียนใบลา ผนวกกับการมีงานทำเกือบตลอดทั้งปี ความมั่นคงของรายได้ที่พอๆ กับการทำงานในโรงงาน แม้ในบางฤดูจะได้เงินน้อยกว่าบ้าง แต่ความสม่ำเสมอของรายได้ที่มีเกือบตลอดทั้งปี บ้านที่ไม่ต้องเช่า ก็ได้ทำให้ผู้คนในตัดสินใจกลับมาอยู่บ้าน ผู้เขียนประทับใจกับคำพูดของพี่สมยศที่บอกกับผู้เขียนว่า “อยู่บ้าน มันก็บ่ได้ลำบาก ก็ซำบาย มันก็ใช้ชีวิตบ้านนอกดีกว่าในเมือง เขาเป็นซี้ซ่าของเขาเอง” (พี่สมยศ)

แม้นักวิชาการบางท่านจะวิพากษ์ว่า การทำงานในสวณยางก็ไม่ต่างจากการเป็นกรรมกรในเมือง แต่สำหรับผู้เขียนแล้ว การได้กลับมาอยู่ในสถานที่ที่เรียกว่า “บ้าน” พร้อมหน้าพร้อมตากัน พร้อมๆ กับการมีรายได้ที่สม่ำเสมอ มากบ้างน้อยบ้างตามการขึ้นลงของราคายางและตามฤดูกาล แต่การกลับมาดังกล่าว ก็เกิดจากการตัดสินใจของพวกเขาเอง การตัดสินใจภายใต้เหตุผลที่พวกเขาชั่งตวงแล้วถึงความคุ้มค่าที่จะกลับมาและปรับตัวไปกลับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป แม้ท้ายที่สุดบางครั้งเรือนอาจต้องกลับเข้าเมืองอีกครั้งด้วยเงื่อนไขที่แตกต่างกันก็ตาม

เงื่อนไขในการ “กลับบ้าน”

การกลับมาของครัวเรือนชาวนาในกลุ่มน้ำห้วยคงจากการย้ายถิ่นฐานไปทำงานนอกหมู่บ้านนั้น เกิดจากเงื่อนไข 3 ประการ ได้แก่ เงื่อนไขทางสังคม เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ และเงื่อนไขด้านแรงงาน

เงื่อนไขทางสังคม

ความต้องการที่จะกลับมาอยู่บ้าน ความคิดถึงบ้าน “บ้านอยู่ที่นี่ ก็อยากจะมาอยู่บ้าน อยากรอดูว่าดีไหม” ความต้องการที่จะกลับมาดูแลพ่อแม่ที่แก่เฒ่าที่ไม่มีคนช่วยดูแล “แม่ไม่มีใครช่วยดูแล แบบว่าเฒ่าแล้ว” ประกอบกับการได้รับมอบมรดกโดยเฉพาะที่ดินจากพ่อแม่ “แม่แบ่งสวนยางให้ทำเอง” ความเป็นอิสระในชีวิตการทำงานที่ไม่ต้องเป็นลูกจ้าง ไม่ได้เป็น “ข้าใคร” ไม่ต้องตอกบัตร ไม่ต้องทำงานตามเวลาที่กำหนด ไม่ต้องเขียนใบลา เมื่อหยุดทำงาน ไม่ต้องถูกบังคับ ไม่ต้องถูกตำว่า “ดีกว่าในเมือง เขาเป็นข้าของเขาเอง” “น้ำมันอิสระ เขาเอ็ดก็ได้อะ เขาไม่เอ็ดก็ไม่ได้ก็แค่นั้น ข้าร้านก็ไม่ได้ ไม่มีคนบังคับ” “อยู่บ้านเขาจะเอ็ดจั่งได้ก็ได้อะ ไม่มีใครตำ” ฯลฯ ทำให้พวกเขาตัดสินใจกลับบ้าน กลับมาทำงานในสวนยาง ยอมเปลี่ยนจากการเป็นกรรมกรในโรงงาน มาเป็นแรงงานในสวนยาง

เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ

ความต้องการที่จะกลับบ้าน กลับมาดูแลพ่อแม่ กลับมาทำงานอิสระในที่ดินของตัวเองเพียงอย่างเดียว คงไม่สามารถดึงดูดให้ครัวเรือนในกลุ่มน้ำแห่งนี้กลับมาได้ หากขาดซึ่งเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากคุณลักษณะเฉพาะของยางพาราเอง ที่แตกต่างจากพืชเศรษฐกิจอื่นๆ ที่ผ่านเข้ามาในชีวิตของพวกเขา กล่าวคือ ก่อนที่ยางพาราจะเข้ามา รายได้ของครัวเรือนมาจากหลากหลายหนทาง ทั้งรายได้ในภาคเกษตร ที่มีรายได้เป็นปีและไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับสภาพอากาศและราคา ขณะที่รายได้จากนอกภาคเกษตร โดยเฉพาะการเข้าไปเป็นกรรมกรในเมือง มีรายได้ที่แน่นอนกว่า มันคงกว่า แต่รายจ่ายที่ต้องจ่ายแต่ละวันแต่ละเดือน ก็สูงตามไปด้วย ทั้งค่าเช่าบ้าน ค่ากิน ค่าใช้จ่าย

แต่หลังจากปลูกยางพารา ครัวเรือนมีความมั่นคงทางรายได้เพิ่มมากขึ้น รายได้ที่เคยได้เป็นรายปี ได้เปลี่ยนมาเป็นรายเดือน ครัวเรือนสามารถขายยางพาราได้ทุกเดือนเกือบตลอดทั้งปี แม้ในปัจจุบันราคายางจะตกต่ำลง แต่ก็ไม่ได้ผันผวนจนตั้งตัวไม่ติด แม้ในบางฤดูกาล ผลผลิตที่ได้จะน้อย แต่ดูเหมือนความสม่ำเสมอของผลผลิตและรายได้จากยางพารา ได้กลายมาเป็นเงื่อนไขหลักที่ทำให้ครัวเรือนในกลุ่มน้ำแห่งนี้เกิดความมั่นคงในวิถีการดำรงชีพ

“เดือนหนึ่งขายสองครั้ง เฉลี่ยได้ประมาณ 20,000 บาท ยางประมาณ 800 ตัน ครัวเรือนหนึ่งมีอยู่ 3-4 คน ใช้เงินไม่ถึง 5,000 บาท ทำไมจะอยู่ไม่ได้ ใสบู่แค่ 10 กระสอบ อย่างสูงปีหนึ่ง 2 ครั้ง ก็หมดแค่ 20,000 บาท กรีดเดือนเดียว ก็ได้แล้ว” (ประจักษ์ สุณาอาจ)

พีสุริยาเคยถามผู้เขียนว่า เป็นอาจารย์ได้เงินเดือนเท่าไร และเมื่อทราบว่าได้เพียงเดือนละสองหมื่นกว่าบาท ก็ถึงกับร้องอุทานพร้อมกับบอกว่า “เดือนละสองหมื่น ได้น้อย” พร้อมกับเปรียบเทียบให้ฟังว่า “ขนาดพีกรีดยางยังงี้ ยังได้เดือนละ 4-5 หมื่น” (พีสุริยา) บางครัวเรือนหากขัดสนจริงๆ ก็ยังสามารถขายยางพาราให้กับหน้าลาน โดยไม่ต้องรอขายให้กับลานประมวลยาง

ดังนั้น ยางพาราจึงเทียบเท่าได้กับเงินเดือน “ยางเป็นเงินเดือนที่มั่นคงก็ว่าได้” (ประจักษ์ สุณาอาจ) แม้บางครัวเรือนจะไม่มีสวนยางพารา แต่ก็สามารถเข้าไปรับจ้างญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้าน ซึ่งก็ยิ่ง “สบาย” กว่าออกไปเป็นกรรมกรที่อื่นเนื่องจากรายได้ดีกว่า มีความมั่นคงถาวรมากกว่า มุ่งงานทำตลอดทั้งปี เวลาทำงานก็น้อยกว่า

“เก็บชี้อย่าง 300 กว่าบาท” (ทองพูล ทิพย์อินทร์พรหม)

“ดีกว่าไปรับจ้างวันละ 300 กรีดยางที่ 500-600 บาท ก็เป็นอาชีพถาวร ... มีความมั่นคง ก็พออยู่ได้ ไม่ลำบาก อยู่บ้านตัวเอง” (พีสมพร)

“อยู่บ้านมันง่าย” (อุดม ยืนชีพ)

“หาเงินในพื้นที่ง่ายขึ้น” (ประจักษ์ สุณาอาจ)

นอกจากยางพาราจะเป็นเหมือนเงินเดือนที่ได้เป็นประจำเหมือนที่เคยอยู่ในโรงงานแล้ว ยางพารายังเปรียบเสมือน “ตู้เอทีเอ็ม” ที่กดปุ๊บก็มีเงินออกมา เพราะเมื่อใดที่เงินขาดมือ งดรถที่ต้องรีบส่ง ค่าเทอมลูกที่ต้องรีบจ่าย ครัวเรือนก็ยังสามารถขายยางพาราให้กับหน้าลานได้ แม้ราคาที่ได้รับจะต่ำกว่าที่ได้จากลานประมวลยางก็ตาม รายได้จากยางพาราในแต่ละงวด ในแต่ละเดือน ได้ก่อให้เกิดความมั่นคงทางรายได้แก่ครัวเรือน จนสมาชิกครัวเรือนไม่จำเป็นต้องออกไปทำงานนอกพื้นที่อีก “เลยบ่ได้ค่อยลงกรุงเทพฯ คือเก่า

เดิมไม่มีคนอยู่บ้าน เดิมหางานก่อสร้างหลาย ลำบากกัน ผมก็ไปประจำ ก็มาได้กรีดยาง เอออยู่ได้ พออยู่ พอให้อยู่ได้” (ทองพูล ทัพย์อินทร์พรหม)

หรือแม้แต่การทำงานที่เคยยึดถือเป็นอาชีพหลัก ก็ได้กลายเป็นอาชีพเสริม กลายเป็นอาชีพรอง บางครัวเรือนยอมมิละนาทิ้งเพื่อให้เหลือแต่ยางพารา ส่วนคนที่กลับมาจากการทำงานนอกพื้นที่ ซึ่งสามารถจำแนกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่กลับมาทำสวนยางเอง อาทิ พี่สุพันธ์และพี่ทองใบ ที่กลับจากภาคใต้ การกลับมาของพี่สมรงค์และพี่ยุพินจากกรุงเทพฯ พี่ศิลาวรรณ พี่ม้วยและครอบครัวจากระยอง กับกลุ่มที่กลับมารับจ้างในสวนยาง เนื่องจากไม่มีสวน อาทิ พี่ชุมแพและพี่เพชร ต่อมกับแก้ว พี่ปลาและภรรยา ที่แม่จะกลับมาเป็นลูกจ้างในสวนยาง แต่ก็ยังตัดสินใจกลับมา

เงื่อนไขด้านแรงงาน

ประเด็นเรื่องแรงงานเป็นประเด็นสำคัญทั้งในเชิงปรากฏการณ์และในเชิงทฤษฎีของการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตรที่ได้ช่วยยืนยันว่า สังคมชนบทในปัจจุบันอย่างน้อยก็ในกลุ่มน้ำห้วยคอง ไม่ได้กำลังอยู่ในภาวะของการล่มสลาย แต่อยู่ในภาวะการกลับมาของสังคมเกษตร อันเนื่องมาจากความต้องการแรงงานในการผลิตยางพาราที่แตกต่างจากพืชเศรษฐกิจอื่นๆ ที่ผ่านเข้ามาในชีวิตของพวกเขาเหล่านั้น แรงงานของสมาชิกในครัวเรือน ยังคงเป็นเงื่อนไขสำคัญหรือเป็นกลยุทธ์ในการเอาชีวิตรอดของครัวเรือนชาวนาในกลุ่มน้ำห้วยคอง เช่นเดียวกันกับครัวเรือนชาวนาอีสานในพื้นที่อื่นๆ เนื่องด้วยกิจกรรมการผลิตยางพารา ต้องอาศัยแรงงานจำนวนมาก ด้วยเหตุนี้ภายหลังจากที่ครัวเรือนเปิดหน้ายางแล้ว สมาชิกในครัวเรือนจึงเริ่มทยอยกันกลับมาเป็นแรงงานให้กับครอบครัว รวมไปถึงการหยุดออกไปทำงานนอกพื้นที่ แม้แต่ครัวเรือนที่ไม่มีสวนยาง ก็ยังกลับมาเพื่อเข้าไปเป็นแรงงานรับจ้างในครัวเรือนคนอื่น

“ไปได้ไปกรุงเทพฯ เท่าโต ตอนนี้มียางขึ้นมาก คนก็ไปกรุงเทพฯ ไปปลูกก่อสร้างก่อสร้าง”

(ลุงสุนทร)

“มือนี่ลีบค่อยไปแล้วครับ แต่ก่อนไป ลีบมีผู้อยู่บ้าน ทำนาเสร็จก็ไป” (ลุงดำและ

พี่แดง)

“เมื่อก่อนอยู่แถวนครปฐม สามพราน กลับมา 10 ปีแล้ว” (พีสมพร)

“คนหนุ่มสาวก็กลับมาหมดละ ไปอยู่ไส ตอนนี้ มันมาอยู่บ้าน มียางกรี๊ด มีงานทำ”
(พ่อใหญ่กลม)

“คนไม่เข้าแล้วครับกรุงเทพฯ สองสามปีหลังมานี้” (รุ่งทิศ แจ้งโพว์)

“2-3 ปีมานี้รู้สึกว่าคุณก็เริ่มกลับมาบ้านเยอะแล้ว บ้านนี้ก็ไม่มีคนที่จะไปข้างนอก”
(ผู้ใหญ่บ้าน บ้านหนองแวง)

โดยเฉพาะ 1-2 ปี ที่ผ่านมา “กลับมาเยอะ ในเขตนี้คนกลับมาเยอะ ปีสองปีนี้ ... คน
ที่ไปส่วนใหญ่เป็นคนที่กำลังปลุกยาง ยังเลิกอยู่ ยังกรี๊ดไม่ได้ ... (แต่) ... บางคนหารับจ้าง
แถวนี้ ถ้าคนรู้จักกันก็มารับจ้าง บางคนไม่มีที่ก็มารับจ้าง คนที่ไม่มีที่เดินไม่เยอะ” (พีสมพร)

ตัวอย่างการกลับมาของครัวเรือนและการใช้แรงงานภายในครัวเรือนเพียงอย่างเดียว
ได้แก่ กรณีของพี่ทองใบ ที่ออกไปทำงานที่ภาคใต้นานกว่า 20 ปี แต่ก็ได้ตัดสินใจกลับมา
พร้อมกับพี่สุพันธ์สามีคนโต กลับมาช่วยกันทำสวนยาง 3 คน พ่อแม่ลูก ส่วนพี่ทองกลับมา
จากชลบุรีได้ 5-6 ปี ก็ช่วยกันทำสวนยางกับภรรยาโดยไม่ต้องจ้างแรงงาน

โดยเฉพาะการเก็บเกี่ยวผลผลิต ที่ต้องใช้แรงงานจำนวนมากและเกือบทุกวัน การเก็บ
เกี่ยวผลผลิตแบบ “สองวันเว้นวัน” เกือบทั้งปี ยกเว้นในช่วงที่ปิดหน้ายางช่วงเดือนมีนาคม-
เมษายน หรือบางครั้งเรืออาจทำทั้งปีไม่ปิดหน้ายาง การเก็บเกี่ยวผลผลิตที่สม่ำเสมอทำให้
มีรายได้ 2-3 ครั้งต่อเดือน แม้จะผันแปรไปตามฤดูกาล แต่ก็ได้กลายมาเป็นแรงดึงดูดให้
สมาชิกในครัวเรือนกลับมา เช่นเดียวกับที่ผู้ใหญ่บ้าน บ้านหนองหมอบอกว่า “ช่วงนี้ทำให้
ชีวิตเข้าเจ้าดีขึ้น ใครที่เคยไปกรุงเทพฯ ก็ไปไปแล้ว เริ่มกรี๊ดยางมากก็หยุดไปกรุงเทพฯ ผมมา
หยุดในช่วงปี 51 กรี๊ดยางได้แล้ว” (ทองพูล ทิพย์อินทร์พรหม)

บางครั้งเรือมีรายได้จากเงินค่าจ้างที่ออกไปรับจ้างในสวนยางของเพื่อนบ้าน
“คนอยู่กรุงเทพฯ ก็กลับมารับจ้างกรี๊ดยาง กลับมาเยอะ ในเขตนี้คนกลับมาเยอะ ปีสองปี
นี้” (พีสมพร)

ส่วนครัวเรือนที่มียางน้อย “ไม่เข้ากรุงเทพฯ แต่ไปหาสวนอื่นกรี๊ดต่อไป เช่น ไปกรี๊ด
กับเจ้าของสวนที่เป็นคนแก่ ที่ทำเองไม่ไหว ส่วนพวกไหนที่กรี๊ดเก่ง เขาก็กรี๊ดสองสามสวน

ข้ามกัน ของตัวเอง 10 ไร่ ไปหาของคนอื่น 20 ไร่” (รุ่งทิศ แจ้งไพโร) ไม่เพียงแต่จะหยุดออกไปรับจ้างในเมืองเท่านั้น แม้แต่การออกไปทำงานต่างประเทศก็หมดไปพร้อมๆ กับการเข้ามาของยางพารา

“พออย่างมันได้กรี๊ด คนก็ไม่ย้ายแล้ว มีแต่เข้ามาอย่างเดียว เข้ามา ไม่ได้ยื่นข่าวแล้วว่าไปนอก ไปอะไรกัน” (แสง คำสุตา)

“นาเจริญฮิตไปต่างประเทศ นิยมไปต่างประเทศมาก แต่ที่บ้านมีแค่คนหนึ่งที่เคยไป 6-7 ปี” (ผู้ใหญ่บ้าน บ้านกลาง)

แรงงานมีผลต่อต้นทุนการผลิตและรายได้ที่จะได้รับ อาทิ กรณีของพ่อใหญ่หัด ที่ลูกสาวและลูกเขยตัดสินใจกลับไปทำงานโรงงานแถวปทุมธานีอีกครั้ง เพื่อหาเงินมาผ่อนรถ ทำให้ “ทำได้แค้ไหนก็เอา” เพราะ “จ้างเขาครั้งหนึ่งก็ 200 บาทแล้ว” โดยเฉพาะในช่วงฤดูกาลที่มีความเสี่ยงในการผลิตอย่างหน้าฝน “ฝนตกก็ไม่ได้อีก” (อุดม ยืนชีพ)

ถ้าต้องจ้างต้นทุนก็จะเพิ่มขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการจ้างแบบแบ่งสัดส่วน 7/3 หรือ 6/4 หรือจ้างแบบวันต่อวัน เช่น วันละ 200 บาท หากเป็นการกรีดยางเรียกว่า “จ้างเป็นมัด จ้างกันเป็นมัดๆ” ส่วนระยะเวลาในการทำงานนั้น ยายสุนภรรยาของพ่อใหญ่หัดบอกว่า “เริ่มตีสอง ไปกรี๊ด 6 โมงเช้า เขาก็หนีแล้ว ได้เงิน 200 บาท เราต้องไปหยอดน้ำกรดเอง ถ้าหยอดกรดด้วยก็ 300 บาท” (ยายลุน)

ดังนั้น การจ้างแรงงาน จึงทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น และแน่นอนว่าทำให้รายได้ลดลง “ป่าก็เลยไม่มีตังค์ เหลือ 9 มัด 10 มัด ก็ 3,000 บาทเข้าไปแล้ว” (ยายลุน) ด้วยเหตุนี้ครอบครัวพ่อใหญ่หัดจึงต้องลดต้นทุนดังกล่าวด้วยการ “ทำเองส่วนมาก ป่ต้องจ้าง”

บทสรุปเชิงทฤษฎี

การเข้ามาของยางพาราในกลุ่มน้ำห้วยคอง ได้ทำให้วิถีการดำรงชีพของครัวเรือนชวนาแห่งนี้เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะปรากฏการณ์การกลับมาอยู่ในภาคเกษตรของสมาชิกในครัวเรือน การกลับมาของคนหนุ่มสาว รวมไปถึงการลดการย้ายถิ่นลง อันเนื่องมาจากความต้องการจะกลับมาอยู่ที่บ้าน กลับมาดูแลพ่อแม่ ความต้องการอิสระ ความ

มันคงในเรื่องรายได้ และการใช้แรงงานแบบเข้มข้น กลยุทธ์ในการดำรงชีพที่มีฐานมาจากแรงงานในครัวเรือน ไม่ว่าจะเป็นลุ่มน้ำห้วยคองซึ่งเป็นผลการศึกษาของงานวิจัยชิ้นนี้ บ้านศรีเจริญ ในอีสานใต้ จากผลการศึกษาของ พดุงษ์ เกาถวิล และนิตยา บุญมาก (2554) ที่พบว่า การปรับเปลี่ยนการผลิตเข้าสู่สวนยางพาราของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของครัวเรือนในบ้านศรีเจริญนั้น ได้ทำให้เกษตรกรกลับมาทำสวนยาง บางครัวเรือนชักชวนลูกหลานที่ไปทำงานต่างถิ่นให้กลับมาบ้าน แม้แต่คนที่จบปริญญาตรีสมัครใจที่จะเป็นชาวสวนยาง

เช่นเดียวกับผลการศึกษาของ สุวัฒน์ จิตจันทร์ และคณะ (Suwat Jitjan et al. 2009) ที่ทำการศึกษามุ่บ้านอีสาน 6 หมู่บ้าน ในจังหวัดหนองคาย ขอนแก่น บุรีรัมย์ อุบลราชธานี ยโสธร และอำนาจเจริญ ที่พบการย้ายถิ่นกลับของแรงงานอีสานจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ อันเนื่องมาจากความสำเร็จในการปลูกยางพาราในอีสาน แรงงานย้ายถิ่นอีสานได้กลับมาพร้อมกับประสบการณ์ในการทำสวนยางพารา และได้กลายมาเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้การปลูกยางในภาคอีสานประสบความสำเร็จ

ทั้งนี้ งานวิจัยดังกล่าวยังระบุว่า เงื่อนไขในการตัดสินใจของแรงงานที่ย้ายถิ่นจากอีสาน กลับมาทำงานที่บ้านนั้น เกิดจากแรงจูงใจอันเนื่องมาจากรายได้จากยางพาราเป็นหลัก รองลงมาคือ ความต้องการที่จะกลับมาอยู่กับครอบครัว และไม่เพียงแค่นี้ดังคิดให้แรงงานอีสานกลับมาทำสวนยางพาราที่บ้านเท่านั้น แต่ยางพารายังโน้มน้าวให้แรงงานหนุ่มสาว ไม่ย้ายถิ่นออกไปทำงานในกรุงเทพฯ ตัดสินใจทำงานอยู่กับบ้าน ดังนั้น การกลับมาทำงานในชุมชนของตนเองอีกครั้ง จึงเกิดจาก “คุณลักษณะพิเศษ” ของยางพาราเอง ที่แตกต่างจากพืชเศรษฐกิจอื่นๆ ที่ดึงแรงงานให้กลับมาอยู่ในภาคเกษตร

การเก็บเกี่ยวผลผลิตที่ต้องใช้แรงงานจำนวนมากและเกือบทุกวัน ได้ทำให้การทำสวนยางพาราของครัวเรือนต้องใช้แรงงานแบบเข้มข้น และแรงงานในครัวเรือน ซึ่งเป็นฐานในการผลิตที่สำคัญ ได้กลายมาเป็นกลยุทธ์การผลิตของครัวเรือนชาวนาในลุ่มน้ำห้วยคอง เพื่อลดต้นทุนด้านแรงงานลง ทำให้การทำสวนยางในภาคอีสาน ยังคงดำรงอยู่ได้ แม้ราคายางพาราจะลดต่ำลง แตกต่างจากชาวสวนยางในภาคใต้ แม้จะมีข้อวิพากษ์เรื่อง

การไม่นับรวมแรงงานเข้าไว้ในต้นทุน การที่ครัวเรือนกลายเป็นผู้รับภาระต้นทุนค่าแรง แทนนักธุรกิจ การที่ครัวเรือนต้องขูดรีดแรงงานตัวเองและแรงงานในครัวเรือนมากขึ้นแทน ก็ตาม (อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2554, 19; พฤกษ์ เกาถวิล และนิตยา บุญมาก 2554, 154)

ในเชิงทฤษฎี การกลับมาทำงานในบ้านของตัวเองของครัวเรือนอีสาน ได้ทำให้เกิด การตั้งคำถามว่า คำอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตรที่อธิบายว่า ชนบทในเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ รวมไปถึงอีสานนั้น กำลังอยู่ในลักษณะของ “การเสื่อมสลายของสังคม เกษตร/การเบียดขับเกษตรกรให้เป็นกรรมกร” นั้น (Rigg and Nattapoolwat 2001; Rigg and Ritchie 2002; Rigg 2005; Rigg, Salamanca and Parnwell 2012) ยังคงสามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางเกษตรในสังคมชนบทได้หรือไม่ หรือการกลับมา ของแรงงานอีสาน เพื่อมาทำสวนยางพาราในบ้านของตนเอง จะสะท้อนให้เห็นภาพที่ ตรงกันข้าม ในลักษณะของ “การกลับมาของสังคมเกษตร” (re-agrarianization) เหมือน ที่ฟิลิป เฮิร์ช (Philip Hirsch) ได้ตั้งข้อสงสัยเอาไว้จากงานศึกษาการเปลี่ยนรูปทางเกษตรใน อนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง (Hirsch 2011; Hirsch 2012) และเช่นเดียวกับงานของพฤกษ์ เกาถวิล และนิตยา บุญมาก (2554) ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ที่แสดงให้เห็นว่าครัวเรือน ในบ้านศรีเจริญนั้นได้กลับมาเป็นชาวนา (re-peasantisation) อีกครั้ง

หรือคำอธิบายทั้งสองมโนทัศน์ข้างต้น ทั้งการเสื่อมสลายของสังคมเกษตรและการ กลับมาของสังคมเกษตร ไม่สามารถนำมาใช้อธิบายปรากฏการณ์การย้ายถิ่นกลับของ แรงงานอีสานได้? แต่การกลับมาทำสวนยางที่บ้านของครัวเรือนเป็นเพราะความยืดหยุ่น ของครัวเรือนชาวนาอีสานเอง (flexible farmers) ที่ปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ ตาม บริบทของการเปลี่ยนแปลง เช่นเดียวกับครัวเรือนชาวนาในภาคเหนือที่ ยศ สันตสมบัติ ได้ อธิบายไว้ว่า ชาวบ้านพยายามสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพในรูปแบบ หลากหลายและยืดหยุ่น ไม่เน้นการพึ่งพากิจกรรมหรืออาชีพอย่างหนึ่งจำเพาะเจาะจง โดย อาศัยการปรับตัวภายใต้วิถีชีวิตในภาคเกษตร การปรับตัวตามสถานการณ์ การปรับวิถี ชีวิตไปสู่นอกภาคเกษตร (ยศ สันตสมบัติ 2545; Yos Santasombat 2008) ดังนั้น การ กลับมาของแรงงานอีสานเพื่อทำสวนยางพารา จึงเป็นเพียงอีกหนึ่งกลยุทธ์ในการดำรงชีพ

ของครัวเรือนชาวนา ที่ปรับเปลี่ยนยึดหยุ่นไปตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบัน ราคาขายพาราที่ลดต่ำลงอย่างต่อเนื่อง อาจทำให้สมาชิกในครัวเรือนชาวนาอีสานบางครัวเรือน ตัดสินใจกลับไปเป็นกรรมกรในเมืองอีกครั้งหนึ่ง

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

- ยศ สันตสมบัติ. 2546. *พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา: เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ และการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- สุวิทย์ ธีรศาควัต, ขอบ ดีสวนโคกม และ สุรัตน์ วรวงศ์รัตน์. 2530. “รายงานการวิจัยเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในชุมชนลุ่มแม่น้ำสงคราม ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ถึงปัจจุบัน.” กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- ชรัตน์ มงคลสวัสดิ์, อุรวรรณ จันทร์เกษ, วาสนา พุฒกลาง, พัทยา คำแดง และ พงษ์เทพ วรรณรส. (2554). “การวิเคราะห์เนื้อหาเพื่อจำแนกช่วงอายุของยางพาราด้วยภาพถ่ายจากดาวเทียม THEOS ลุ่มน้ำห้วยคอง.” สืบค้นวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2556. <http://negistda.kku.ac.th/research/research26>.
- พฤษ์ เถาถวิล และ นิตยา บุญมาก. (2554). “การปรับเปลี่ยนการผลิตเข้าสู่สวนยางพาราของเกษตรกรในตะวันออกเฉียงเหนือ: นโยบายรัฐ ตลาด และกลยุทธ์การผลิตของครัวเรือน.” *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ฉบับพิเศษ เสรีนิยมใหม่ในเศรษฐกิจอีสาน (1)*: 121-170.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2554. “ชนบทอีสานปรับโครงสร้าง ชาวบ้านปรับอะไร.” *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ฉบับพิเศษ เสรีนิยมใหม่ในเศรษฐกิจอีสาน (1)*: 5-41.

เอกสารภาษาอังกฤษ

- Hirsch, Philip. 2011. “Revisiting Agrarian Transformations in the Greater Mekong Sub-Region: New Challenges.” In *Afterword: Re-agrarianisation or Repositioning Agrarian Relations?*, edited by Chayan Vaddhanaphuti and Chusak Wittayapak, 185-190. Chiang Mai: The Regional Center for Social and Sustainable Development (RCSD). Faculty of Social Sciences. Chiang Mai University.

- Hirsch, Philip. 2012. "Reviving Agrarian Studies in South-East Asia: Geography on the Ascendancy." *Geographical Research* 50(4): 393-403.
- Rigg, Jonathan. 2005. "Poverty and Livelihoods after Full-Time Farming: A South-East Asian View." *Asia Pacific Viewpoint* 46(2). 173-184.
- Rigg, Jonathan and Mark Ritchie. 2002. "Production, Consumption and Imagination in Rural Thailand." *Journal of Rural Studies* 18(4): 359-371.
- Rigg, Jonathan and Sakunee Nattapoolwat. 2001. "Embracing the Global in Thailand: Activism and Pragmatism in an Era of Deagrarianization." *World Development* 29(6): 945-960.
- Rigg, Jonathan, Albert Salamanca, and Michael Parnwell. 2012. "Joining the Dots of Agrarian Change in Asia: A 25 Year View from Thailand." *World Development* 40(7): 1469-1481.
- Scoones, Ian. 2009. "Livelihoods Perspectives and Rural Development." *Journal of Peasant Studies* 36(1): 171-196.
- Suwat Jitjan, Subunn Ieamvijarn, and Prasopsuk Rittidech. 2009. "Internal Migration and Development of Labor for Rubber Plant Growing in Isan for Community Economic Development." *European Journal of Social Sciences* 4(3): 441-452.
- Yos Santasombat. 2008. *Flexible Peasants: Reconceptualizing the Third World's Rural Types*. Chiang Mai: Regional Center for Social Science and Sustainable Development, Faculty of Social Science, Chiang Mai University.

เอกสารออนไลน์

- ทะนุพงศ์ กุสุมา ณ อยุรยา. 2555. "ไปดู 'ยางพาราต้นแรก' กับความภาคภูมิใจของชาวบ้าน ที่ อำเภอไชยพิสัย จังหวัดบึงกาฬ." สืบค้นวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2556. <https://socclaimon.wordpress.com>.